

Gamla örtug – ett binamn i det senmedeltida Stockholm?

Lennart Ryman

Abstract: In the tax records of Stockholm from 1502 and 1503, a personal name appears which is interpreted in the dictionary of medieval personal names of Sweden (*SMP*) as a man's name *Hartvik* or *Hartika*, written *Gambla Artich* 'Old Hartvik'. The author finds this explanation unlikely and proposes that *Gambla Artich* is an attestation of a byname 'old örtug', where 'örtug' is a coin denomination. Furthermore, it is proposed that the name bearer is probably a woman. Bynames are not generally used to refer to women in Swedish medieval sources, and it is argued that the great majority of the relatively few known cases should be explained as a derogatory usage, typically denoting marginalized women.

Keywords: personal names, bynames, nicknames, Swedish, Middle Ages, socio-onomastics, marginality

---

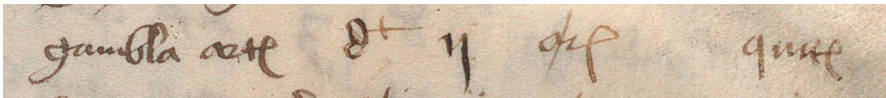
Lennart Ryman (Institute for language and folklore, Uppsala). *Gamla örtug* – a byname in late medieval Stockholm?

Inledning

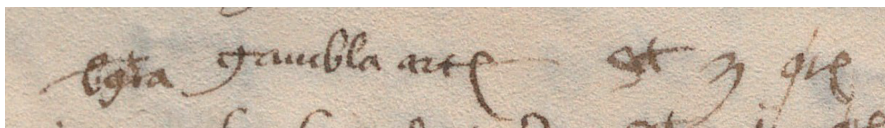
I ordboken Sveriges medeltida personnamn finns i artikeln *Hartvik*, ett tyskt mansnamn som här åsätts sidoformerna *Hartika*, *Hartike* (SMP band 3:167–172), två belägg för en antagen person *Gambla Artich* 1502 och 1503. Båda beläggen kommer från utgåvan av Stockholms skottebok 1501–1510 (som innehåller längder över skattskyldiga i Stockholm) och avser en person som är bosatt i stadens södra kvarter (SSb 2:55, 98). Enligt SMP relateras en Birgitta som nämns 1503 (*Birgitta Gambla Artich*) till den antagne Hartvik eller Hartike, eller som det står: ”hans Birgitta nämnd”. Vanligen skulle man kunna anta att Hartvik avlidit under året och att Birgitta är hans änka, även om andra relationer mellan dem är tänkbara (jfr Sundström 2004:127–128 med litteratur).

Tolkningen i SMP går tillbaka till ordbokens andra häfte, där det finns en hänvisning från *Artich*, *Artikka*, *Artikæ* till uppslagsformen *Hartika* (SMP 1:174). Tolkningen är inte omöjlig, men det finns anledning att fundera på en annan förklaring. På samma sida i utgåvan skrivs myntsorten örtug, fornsvenskans *ørtogh*, i den lågtyska formen *artich* (SSb 2:98; se Sdw suppl. under *ørtogh* om senmedeltida former av myntbeteckningen).

En viktig fråga är hur skrivningarna ser ut i originalet i Stockholms stadsarkiv. Det visar sig att både de två namnformerna och myntbeteckningen *ørtogh* (SSA 91 G 81 p.(= pagina) 33, 68; 67) skrivs på samma sätt: <art> följt av förkortningstecken (se figur 1–3). Utgivaren har i alla de här fallen – troligen korrekt – antagit att förkortningen avser bokstavsföljden <ich>. Upplösningen av förkortningen har inte markerats, eftersom upplösta förkortningar generellt inte markeras i utgåvan SSb 2.

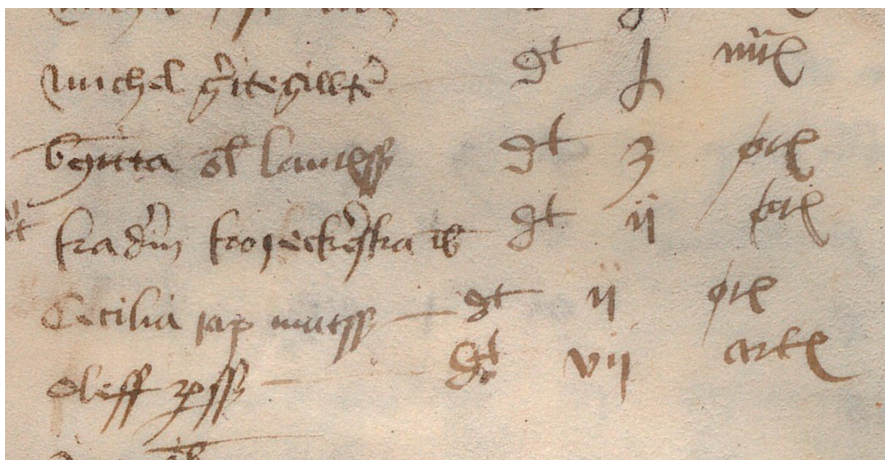

Figur 1: SSA 91 G 81 p. 33 (SSb 2:55) *gambla artich dedit ij ore quit*. (Förkortningstecknet i *quit* tycks sakna funktion; jag följer här utgåvan.) Alla bilder efter underlag från Stockholms stadsarkiv.

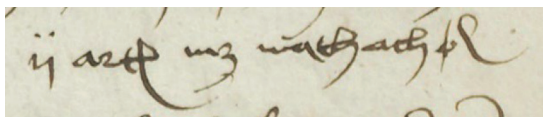
Figur 2: SSA 91 G 81 p. 68 (SSb 2:98) birgitta gamla artich dedit 3 øre.

Samma skrivsätt *artich* för *ørtogh* används på andra håll i Stockholms stadsböcker, bl.a. 1488 STb 2:263: SSA 91 A3 p. 443, 1496 STb 3:271: SSA 91 A 6 p. 77¹, och även på annan plats i vår skottebok, 1502 SSb 2:30: SSA 91 G 81 p. 19. (Förkortningen *STb* står för Stockholms tänkeböcker, som utgörs av anteckningar från borgmästare och råds sammanträden, till stor del från rättegångar. Se om Stockholm medeltida stadsböcker t.ex. Dahlbäck 1987:61–63 och Moberg 1989:16–17.)

Figur 3: SSA 91 G 81 p. 67 (SSb 2:98) oleff persson dedit vij artich (nedersta raden; de övriga skattesatserna är, uppifrån och ner: 1/2 mark, 3 øre, ij øre, ij øre).

¹ Se figur 4. Utgåvan har här *artoger*. Den inledande bokstavsföljden <art> är dock starkt tyskpräglad, varför en tysk form *artich* e.d. är mer sannolik, särskilt som de skrivningar som granskas här härrör från stadsskrivaren Helmik van Nördens hand. Helmiks svenska är starkt påverkad av tyska skrivvanor; bl.a. har han övervägande *-ig*, *-ich* o.d. för adjektiv på fsv. *-ugher* (Moberg 1989:239–242). Om förkortningen skall utläsas <ich> eller <ogh> e.d. har dock egentligen mindre betydelse. Det väsentliga är att den ingår i skrivningen av myntenheten. Samma förkortningstecken används även för *mark* och *øre* (se figur 3 och 5).

Figur 4: SSA 91 A 6 p. 77 (STb 3:271): ij artich medh math och øl.

Vid det här laget kommer det knappast som en överraskning att jag vill föreslå att skrivningen *gambla artich* motsvarar ett binamn *Gambla Artich*, där *Artich* står för myntbeteckningen *ørtogh*. En möjlighet är att adjektivet syftar på namnbärarens ålder, förmodligen i relation till en för oss okänd 'Unga Örtug' eller 'Nya Örtug'; en parallell från skotteböckerna är *Nya Rødhataskan* 1521, som särskiljs från *Kristin Rødhataskan*, som uppträder 1507–1509, och *Unga Kristin Rødhataskan* 1516 (Ryman 2010a:45). En annan möjlighet är att adjektivet syftar på det (tänkta) mynt varmed namnbäraren associeras. För den senare möjligheten talar att uttrycken 'gamla' resp. 'nya' örtugar förekommer i stadsböckerna (t.ex. 1479 STb 1:195, 1505–1506 STb 4:50, 126). Beroende på hur man analyserar det tänkta binamnet kan 'örtug' ses som ett egennamn eller som ett av två ord i ett egennamn som utgörs av syntagmen 'gamla örtug(en)'. Jag anser att den senare möjligheten är något sannolikare än den förra och skriver för enkelhetens skull i fortsättningen namnet i nusvensk form som *Gamla örtug*.

Vidare kan den tänkta relationen mellan namnbäraren och Birgitta ifrågasättas. Jag anser att det är troligare att det rör sig om en och samma person, en kvinna Birgitta som kallas *Gamla örtug*, än att Birgitta relateras till Gamla örtug.

Här skall jag först behandla hur ett binamn *Gamla örtug*, troligen buret av en kvinna, passar in i stadsböckernas binamnsskick, som här ägnas en socioonomastisk snabbskiss. Därefter granskar jag möjligheten att det trots allt rör sig om mansnamnet *Hartvik*. Slutligen tar jag ställning i tolkningsfrågan och kommenterar vad det här fallet kan säga om SMP:s praxis.

Stockholms stadsböcker och deras binamn

I Sveriges medeltida personnamns samlingar (SMPs) kommer en stor del av beläggen på tillnamn från de senmedeltida stadsböckerna. Särskilt Stockholms bevarade skattelängder, skotteböckerna från 1460-talet och början av 1500-talet, utmärks av en mångfald av binamn, som inte sällan verkar vara starkt nedsättande och som påfallande ofta bärs av kvinnor. Detta kan bero på tendenser till lägre stilnivåer i skotteböckerna än i övriga stadsböcker eller kanske på en högre andel upptecknade individer från lägre samhällsskikt, vilka då i sin tur får tänkas bli omtalade med binamn oftare. Jag har tidigare tagit upp kvinnors binamn i Stockholms stadsböcker (se nedan). Här vill jag ytterligare belysa namnskicket med exempel som i första hand hämtas från skotteboken SSb 2 och från den ungefär samtida tänkeboken STb 4.

Bland namnbärens kvinnliga grannar i längden 1503 finns *Anna Kyndermoder* (SSb 2:93), *Anna met inga hender*, *Ridder frwn*, *Margit Blafot* (s. 94), *Ragnil Vynpipa* (s. 95), *Ingridh Tyffuafinger* (s. 97) och *Margit kerling* (s. 98).² Som jag tidigare har framhållit är uppenbarligen vissa kategorier kvinnor starkt överrepresenterade som bärare av binamn i stadsböckerna, medan däremot kvinnor som rör sig innanför normalitetens gränser knappt skrivs med tillnamn överhuvudtaget. Jämförelsevis uppvisar binamnsbruk för män en mycket mindre klar social fördelning, även om vissa tendenser kan urskiljas. Sannolikt är det överväldigande flertalet kvinnliga binamnsbärare i källorna mer eller mindre marginaliserade, som fattiga, lytta, kriminella, eller på något annat sätt normbrytande. De flesta hör troligen till det lösa folket: obesuttna som står utanför den patriarkala samhällsordningen

² Det annars okända *Kindermodhir*, som motsvarar tyskans *Kindermutter*, kan möjligen vara en yrkesbeteckning för 'barnmorska' och hör i så fall kanske inte hit. *Riddarfrun* är en ironisk syftning på namnbärens avlidne man, som bar binamnet eller möjligen släktnamnet *Riddare* (Ryman 2010a:52). *Thiuvafinger* brukar förklaras som någon som är tjuvaktig (Brylla 1999:15) men är snarare en hänvisning till bruk av en avrättad tjuvs finger som trolldomsmedel (se SAOB under *tjuv-finger* och Schön 2000:203).

(Ryman 2010a:42–47 med litteratur, särskilt Lamberg 2001:30, 227; Ryman 2010b:62; 2015a:185; 2015b:34–35).

När det gäller vissa kvinnor tycks ekonomisk självständighet vara en del av problemet i omgivningens, eller rådets, ögon (se Ryman 2010a:46–47 med litteratur). Ett sådant fall kan vara den *Kadrin Nymanen* som uppträder i vår skottebok (1503 SSb 2:92). Hon är troligen identisk med *Nymanen*, *Nymonen* (1513 STb 4:325, 322) i tänkeboken. Anledningen till att hon omtalas där är att hennes man får böta för att hon kallat en grannhustru hora och att hon själv får böta för att ha brutit mot stadens handelsrestriktioner. Brotten och böterna är i sig inte nödvändigtvis marginaliserande, men bruket av binamn, särskilt utan huvudnamn, torde vara det. Kanske tillhörde hon en kategori av småhandlande kvinnor som ogillades av rådet, vilket några veckor innan Nymånen bötfälls i föraktfulla ordalag beslutar: ”the høkerskor, mongerskor och portruker³ skole ingen makt haffue effter thenne dagh meth theris hantheren huarke j portin eller pa bron” (1513, STb 4:320). Att hennes man relateras till henne (*Nymanen bondá Oleff*, STb 4:325, så även STb 5:80) är i sig en rätt stark indikation på tvivelaktig social ställning – för ärbara kvinnor gäller normalt att de relateras till mannen, inte mannen till dem.

En illustrativ, något tidigare parallell från Stockholms stadsböcker är den besuttna hustrun *Anna Ketken*, som blir utvisad från staden av okända skäl men som senare åter etablerar sig som illa sedd brännvinsbrännare. Liksom Nymånen omtalas hon med binamn och har en man som relateras till henne (STb 2:208, 292, 351; STb 3:142).

En god ekonomisk ställning och framför allt besuttenhet är normalt ett starkt skydd mot marginalisering, och gifta kvinnor och änkor tycks i vissa fall ha ett avsevärt ekonomiskt handlingsutrymme (se t.ex. Ryman 2015a:182), men allt tyder på att kvinnor för att undgå marginalisering var tvungna att hålla sig inom betydligt snävare ramar än män.

³ Förleden i ordet är *port*, efterleden är *ruka*, säkert i nedsättande användning, möjligen avledd av ett verb med betydelsen ’huka’, i så fall ’de som hukar i porten’. Se Sdw suppl. under *portruka*, *ruka* och SAOB under *ruka*, *torg-ruka*.

Marginalitet i den medeltida europeiska staden får en koncentrerad karakteristik av Jean Claude Schmitt (i Geremek 1987:ix); det marginella befolkningsskiktet ter sig i stort sett identiskt med det lösa folk utanför den patriarkala samhällsordningen som nämns ovan ”transgressing the established standards of social life”. Ett av temana i Dave Postles monografi om namnskick i det medeltida England är (markering av) marginalisering med hjälp av nedsättande binamn (2006:6, 115–120, 135). Postles inriktar sig på binamnens nedsättande innehåll. Detta är förvisso viktigt, men här vill jag hävda att ett avvikande omtalsskick i sig kan vara ett tecken på marginalitet, och att detta för kvinnor innefattar allt omtal med binamn, oavsett dessas semantik. En liknande tanke antyds av Stephen Wilson (1998:173).

Påfallande namnskick för marginaliserade kvinnor efter medeltiden är känt från Stockholms stadsböcker, från 1500-talets Bergen och från det tidigmoderna Tyskland (se Ryman 2010a:44–47 med litteratur). Ett sådant namnskick kan troligen också spåras i tidiga kyrkböcker (se Leibring 2011:54–57). Särskilt intressanta är skattelängder från Sala gruva under Vasatiden med rubriken ”löskekonepengar eller horepenning” (Granström 1940:125) – det rör sig alltså uttryckligen om kvinnor som ansågs bryta mot sexualmoralen. Några binamn i längden 1533–1534 (återgivna efter Granström) är *Kappekäring*, *Arbogha* (*Kadrin*), *Näbbegädda*, *Lithe och gott*, *Rosenblad* och *Grönanna*.⁴ Kvinnorna och deras namnskick omtalas även av Gothe (1940), som även tar upp mäns binamn, och Westlund (2018:157–158); se även Tarkiainen 1990:65–68.

Stadsböckerna är sällan lika entydiga som längderna från Sala gruva i fråga om social kategori. Men relativt klart framgår sambandet mellan binamn och marginalisering av de personer som utvisas från staden. Här rör det sig bokstavligen om utstötning ur samhället, och andelen binamn är jämförelsevis mycket hög: Av 23 utvisade

⁴ Binamnen från Sala gruva uppvisar en hel del lexikala likheter med medeltida binamn. T.ex. är *Litit ok got* och *Næbgædda* kända som binamn på kvinnor i Stockholms stadsböcker (STb 1:97, STb 2:215; SSb 3:252 [1525]). Jag tackar Olof Holm, Stockholm, för att ha uppmärksammat mig på längderna från Sala gruva. Glädjande nog avser han att undersöka dem och deras namnskick.

kvinnor i STb 2 (år 1483–1492) bär fem binamn (Ryman 2010a:43–44). Av elva utvisade kvinnor i STb 4 (år 1504–1514) bär fyra binamn. Att binamn kan fungera som tecken på marginalisering även för män antyds av att två av de tre utvisade männen i STb 4 bär binamn. De utvisade skrivs på följande sätt:

Birgitta, Hinrik vterjegares deya, Niclis Vynmans deya (STb 4:134), *Paha Anna* (s. 204), *en qwinne heth Bireth, ffödth j Taffuestelandh* (s. 220), *Rysse Bireta* (s. 260), *Elin, en gamell ffatigh qwinne* (s. 303), *Longe Karin* (s. 320), *Bireta* (s. 344), *Jon scriueres deie* (s. 361), *Galne Anna* (s. 295); *Lasse Klunkeffoth och hans hustrv* (s. 269); *Erich Kröchrygh bungare* (s. 103), *Hans Michelson, ffödth j Straalswnd* (s. 370). Osäkert till syftning och betydelse är *Siline Lasse* (s. 289).

Som synes är tre av kvinnorna namnlösa, och fyra kvinnor identifieras i relation till män, vilket i sig är normala företeelser. Fsv. *deghia* 'hushållerska' har här möjligen en bibetydelse 'frilla' (jfr Sdw och Sdw suppl. under *deghia* och *siänga deghia*). Bruk av *qwinna* utan hedrande bestämning torde i detta liksom i många andra fall (t.ex. STb 2:198, 430–431) vara nedsättande. Två binamnselement är *Paha(-Anna)* och *Rysse(-Birgitta)*. Det senare bör syfta antingen på anknytning till Ryssland eller till en man med sådan anknytning. Lasse Klunkefot bör ha haft klumpfot. Erik Krökrygg var trumslagare (se Sdw suppl. under *klunker* och *bungare*).

I fråga om bildningssättet har ett (*Gambla*) *Örtogh* rätt talrika paralleller. Bland fornsvenska binamn i SMPs finns bl.a. *Gulpænning* (1300-tal, Wiktorsson 1982:8, 25), *Halfpænning* (1345, DS 3967), *Smapænning* (1369, DS 7963; 1455, ATb 1:50), *Pænning* (1402, KTb:19; 1521, STb 5:329), *Øre* (1506, ATb 3:197) och *Thusand gyllene* (1460 SSb 1:3, 50, 88, 124, 160, 192). Möjligen kunde också *Gyllene styret*, som skall omtalas strax, innehålla myntbeteckningen fsv. *gyllene*, men det är sannolikare att det rör sig om adjektivet, även om betydelsen av huvudordet *styret* är oklart.

Vad myntbeteckningar i binamn har för innebörd är i princip oåtkomligt och skiljer sig säkert från fall till fall. Det kan bl.a. handla om ofta använda språkliga uttryck (se Sundström 2015:48). En tänkbar möjlighet för *Gamla örtug* är att en (gammal) örtug var det belopp som namnbäraren brukade begära för en vara eller en tjänst – möjligen som prostituerad; i tänkeböckerna förekommer vid ett tillfälle *quinnan Cristin Brunt och blath*, som anklagar en rådman för att ha

haft samlag med henne och betalat henne två örtugar (STb 2:430–431). En sentida parallell är i så fall det klart nedsättande binamnet *Tolvskillingen*, om ett original i Oskarshamn omkring år 1900 som ville sälja sina träfigurer för det beloppet (Hökby 1995–97).

Uttryckssättet ”Birgitta Gamla örtug” kan tyckas otympligt och motsvarar troligen inte heller det vanliga omtalet; snarare avses ett ”Gamla örtug, som egentligen heter Birgitta” (jfr Ryman 2016). Som framgår av figur 2 är *Birgitta* tillagt vid sidan av; se vidare nedan. En av flera närliggande paralleller är namnet *Gyllene styret* (1503 SSb 2:105), som tydligen avser antingen *Cecilia Gyllene styret* (1504:135, 1505:172) eller *Birgitta Gullene styret* (1504:142). Även *Thusand gyllene* ovan, som avser en *Anders fiskare*, skrivs huvudsakligen utan huvudnamn, och detsamma tycks gälla (*Kadrin*) *Nymanen* ovan liksom (*Cristin*) *Litet och got* (not 4) och *Lange Barsse Cristin* (se Avslutning).

Även om jag finner det tilltalande att se Birgitta och Gamla örtug som samma person kan knappast den andra möjligheten uteslutas, att Gamla örtug är en man och att Birgitta är en kvinna som omtalas i relation till honom. Att *Birgitta* är tillskrivet i marginalen, till synes i efterhand (figur 2) är jag böjd att tolka som att hennes officiella namn är tillagt i efterhand, men en annan möjlighet är att den antagna änkan Birgittas namn är tillagt i efterhand, efter den antagne mannens Gamla örtugs död. Kvinnors relation till (avlidna) män brukar visserligen uttryckas tydligare än vad som är fallet här, t.ex. *Jngridh knwtz* och *Michel Raukes vxor* (SSb 2:97: SSA 91 G 81 p. 66) eller *Elin Hartwix* (se nedan och figur 5), men det finns också fall som *birgitta olef Laurenssons* (SSb 2:97: SSA 91 G 81 p. 67), där förkortningen för det antagna <ons> inte skiljer sig från förkortningen för <on>.

Mansnamnen *Hartvik*, *Hartike*/*Hartika*

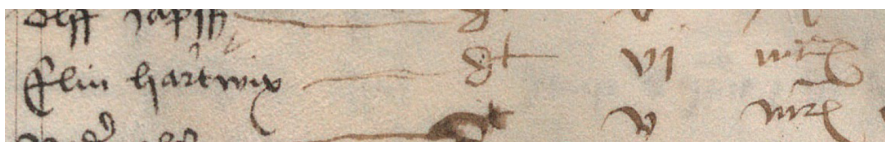
Som nämnts är tolkningen av belägget *Artich* som mansnamnet *Hartvik* tänkbar, men är den sannolik? Belägget ingår i artikeln *Hartvik*, som också rymmer beläggen på den tyska hypokorismen *Hartike*/*Hartika*. En form *Artich* förutsätter bortfall av /v/ i ett *Hartvik* eller

bortfall av final vokal i ett *Hartika/Hartike* samt dessutom bortfall av initialt /h/. En annan möjlighet är att förkortningstecknet efter <art> skall upplösas <ika> e.d., vilket endast skulle förutsätta bortfall av /h/. Upplösningen är inte omöjlig men kanske mindre sannolik med tanke på det identiska inarbetade skrivsättet för fsv. *ørtogh*.

I artikeln tycks SMP räkna med bortfall av final vokal, att döma av formkommentaren: ”Formerna *Hartvik*, *Hartvig* varierar med *Hartik(e)*, *Hartika*” (SMP 3:167). Å andra sidan räknar man i fråga om mansnamnet *Helmik(e)* (SMP 3:194) med möjligheten av bortfall av /v/ från ett *Helmwik*. Möjligen ligger motsvarande tanke delvis bakom sammanslagningen av *Hartvik* och *Hartika*, även om detta inte redovisas.

I artikeln (SMP 3:167–171) finns följande möjliga paralleller till vårt *Artich*: 1414 *Artikæ* (avskrift, under 1404), 1432 *Artikka* (under 1428); 1413 *Hartog* (under 1365), 1418 *Hartik* (under 1404), 1428 *Hertyk*, 1430 *Hartik*, 1437 *Hartik*, 1438 *Hartigh*, 1447 *Hartik*; 1449 *Hartigh* (under 1447), 1532 *Hartick*; 1503 *Hartig* (avskrift).

Det finns alltså två fall av bortfall av initialt <h> och tio fall av avsaknad av final vokal eller av /v/, dock inte förenat i samma belägg, som i *Artich*. Viktigt är att den överväldigande mängden belägg i artikeln *Hartvik* (*Hartika*, *Hartike*) har bevarat initialt <h> och slutar antingen på vokal eller har bevarat markering för /v/ i efterleden. Vissa belägg är visserligen inte redovisade i artikeln, men jag har vid en genomgång i SMPs inte kunnat finna något som ändrar bilden. Vidare kan vi lägga märke till att inget av de här redovisade fallen har markering av upplöst förkortning i den andra stavelsen.⁵

Figur 5: SSA 91 G 81 p. 282 (SSb 2:345) Elin Hartwix *dedit* vj mark.

⁵ SMP använder i princip endast utgåvor som markerar upplösta förkortningar som förstahandskällor för originalbelägg. SSb 2 är ett av de större avstegen från den principen.

De flesta tänkbara paralleller till *Artich* är knutna till Finland, inget fall kommer från Stockholms stadsböcker. Namnet *Hartvik* (från 1488) skrivs i skotteboken *Harthwijck* o.d. (SSb 2:22: SSA 91 G 81 p. 14 m.fl.) och för namnbärandens änka *Elin Hartwix* (SSb 2:345: SSA 91 G 81 p. 282; se figur 5); se SMP 3:171–172 för fler exempel från Stockholms stadsböcker. Allt som allt är det svårt att utesluta att vårt *Artich* skulle avse mansnamnen *Hartvik* eller *Hartike/Hartika*, men det är heller inte lätt att finna något övertygande positivt stöd för att det skulle vara så.

Avslutning

Efter min mening passar ett binamn *Gamla örtug* eller *Gamla Örtug*, skrivet *gambla artich* väl in i binamnsskicket i Stockholms stadsböcker, och jag kan inte finna några invändningar mot tolkningen. Omvänt har SMP:s tolkning, att det skulle röra sig om mansnamnen *Hartvik* eller *Hartike/Hartika* klara svagheter vad gäller namnformen. Jag anser även att kontexten mer talar för ett binamn *Gamla örtug*, troligen buret av en kvinna, än för mansnamnet. Jag anser att den rimliga slutsatsen av undersökningen är att vi har etablerat ett nytt fornsvenskt binamn och får stryka en avvikande form av ett mansnamn.

Om vi godtar att jag har rätt, och att SMP-redaktionen har gjort fel, vad säger det i så fall om SMP:s praxis? Visserligen är enstaka misstag oundvikliga när man skall hantera hundratusentals belägg som stammar från en sedan länge svunnen tid, men några tankar om saken kunde vara på sin plats.

Redigeringen av en ordbok är en social process, och inte minst står man under inflytande från sina föregångare (jfr Löfdahl 2006). När excerpterna väl hade blivit insorterade i lådorna och hänvisningsformen tryckt i häfte 2 skulle det mycket till för att redaktörerna av häfte 12 skulle ifrågasätta belägget *Artich* 1502. En lärdom är därför att man bör ifrågasätta även nedärvd visdom och uppgifter i sitt eget eller andras standardverk. Men hur uppstod det ursprungliga misstaget?

Det överväldigande antalet bevarade medeltida namn är mansnamn. Kvinnonamn är relativt fåtaliga och är oftast lätt urskiljbara genom form och kontext. När det gäller binamn står det stora flertalet av dem tillsammans med ett huvudnamn. När man ser en namnform i oklar kontext är det därför naturligt att om möjligt försöka ansluta denna till ett lexikalt mansnamn. Intrycket av att det rör sig om ett huvudnamn snarare än ett binamn blir dessutom förstärkt om namnet bestäms av ett adjektiv, som i det här fallet. Binamn i syntagmform är dock inte helt ovanliga, särskilt inte i stadsböckerna (se Sundström 2015:20–22 med litteratur). Några fall som nämns ovan är *Nya Rødhataskan*, *Gyllene styret* och *Thusand gyllene*. Några fler exempel är *Skytit smør* (SSb 2:53), *Godamaltidh* (STb 1:82)⁶ och *Lange Barse*, som vi kommer till nu:

Ett fall som är jämförbart med *Artich* är det föregivna mansnamnet *Barse*, vilket är upptaget i SMP med belägg från 1460-talets skottebok för Stockholm: *Lange Barsse*, *Lange Barsse Cristin* (SSb 1:17, 405). Namnet förklaras (SMP 1:231) utifrån en rekonstruerad fornordisk djurbeteckning med hänvisning till en ortnamnstolkning, men kontexten visar att det snarare bör tolkas som ett binamn *Barse*, sekundärt bildat till den bl.a. från Stockholm välbelagda fartygsbeteckningen fsv. *barza/barze*, och att namnbäraren är en kvinna (se Ryman 2010a:45–46). I det här fallet verkar ordboksredaktören och Vitterhetsakademiens personnamnskommitté, som hade överordnat ansvar för ordboksarbetet vid denna tid, fallit för nordistikens traditionella förkärlek för fornspråkliga paralleller, troligen under inflytande från Roland Otterbjörk (1968:216), som i en översiktsartikel i Kulturhistoriskt lexikon karakteriserar skottebokens *Barse* som ett namn av nordiskt ursprung.

SMP borde i fallen *Artich* och *Barse* ha tagit större hänsyn till den omgivande miljön, som bl.a. innefattar ett starkt tyskt inflytande på språket och ett fokus på köpenskap och handel som även tycks kunna komma till uttryck i binamnskicket.

⁶ Namnet brukar uppfattas som ett 'goda måltid', men en annan möjlighet är 'goda maltet'. Jfr *maltid* för 'maltet' (STb 2:1) och namnformen *Goda maltit* (STb 4:5).

Ännu en lärdom är att vissa av utgåvorna av Stockholms stadsböcker inte håller måttet för att användas utan kontroll mot originalet – kanske gäller det särskilt den här aktuella utgåvan, SSb 2 (jfr förord av L.M Bååth i SSb 2 och Moberg 1989:17). Sedan tidigare kontrollerar SMP-redaktionen belägg från Stockholms jordeböcker och från STb 1 mot kopior av handskrifterna, och detsamma vore befogat här. Att det inte har gjorts är kanske motiverat av arbetsekonomi; SSb 2 rymmer en mycket stor mängd personnamnsbelägg, och kontroller mot originalet skulle försinka en redan utdragen redigeringsprocess ytterligare. Men bortsett från arbetsekonomin kunde man möjligen tala om ett relativt ointresse från SMP-redaktionens sida för medeltidens sista decennier, kanske motiverat av historisk namnforsknings preferens för äldsta möjliga namnformer. Trots att denna preferens är välbefogad riskerar den att leda vilse i en del lägen.

En rimlig kompromiss för ordboksarbetet vore att kontrollera de belägg som har betydelse för beskrivningen av ett namns formutveckling. För studiet av personnamn, särskilt binamn, vid den här tiden borde slutsatsen bli att skotteboken SSA 91 G 81 är en alldeles för värdefull källa för att man skall låta sig nöja med utgåvan SSb 2. I sammanhanget vill jag ta upp att ett bredare anlagt socioonomastiskt studium av personnamnsskicket i skattelängder och räkenskaper från 1400- och 1500-talen vore mycket välkommet.

Trots att den delvis vildvuxna binamnsfloran i stadsböckerna är uppmärksammas sedan länge, och trots att även SMP:s prototypiska källor, pergamentsbrev, rymmer drastiska och till synes nedsättande binamn, tycks ordboksredaktionen i de här fallen ha navigerat efter en tillrättalagd karta i stället för efter terrängen. Kanske kan man tala om att en blindhet inför det avvikande ibland har fördunklat det historiska och lingvistiska omdömet. Henrik Williams (2008) talar om liknande tendenser inom runologin, som har lett till att man har förbisett inskrifter som inte har levt upp till runologernas förväntningar. Jag stannar vid den här antydningen, som jag för övrigt tror är en orättvis karakteristik av ordbokens arbetssätt genom åren. Inför framtidens utforskande av personnamn i äldre tid gäller det att ifrågasätta både sina egna och sina föregångares förutfattade

meningar. Det gäller förstås också mina egna tankar om ett speciellt binamnsbruk för marginaliserade kvinnor.

Summary

The starting point of this paper is a name in the tax records of Stockholm from 1502 and 1503, which is interpreted in *Sveriges medeltida personnamn (SMP)*, a dictionary of the medieval personal names of Sweden, as the German man's name *Hartvik* or *Hartika*, *Hartike*, written *Gambla Artich* 'Old *Hartvik*'.

After an inquiry into the original document and an evaluation of the forms of *Hartvik* in medieval Swedish sources, as reported by *SMP*, I find that this explanation is unlikely and that another explanation is to be preferred, namely that *Gambla Artich* is an attestation of a byname 'old örtug', where 'örtug' is a coin denomination, a type of byname formation well known from medieval Sweden. Furthermore, I propose that the name bearer is probably a woman, and that the name *Birgitta*, which appears in connection with *Gambla Artich* in 1503, is her name, and not that of the name bearer's widow as suggested by *SMP*.

Bynames are not generally used to refer to women in medieval sources – the great majority of the relatively few known cases should in my view be explained as a derogatory usage (regardless of whether the name itself is to be interpreted as derogatory or not). Typically, such names denote marginalized women, probably often unpropertied and 'disorderly', sometimes perhaps simply economically self-sufficient in a manner not approved of by mainstream society or in particular, in the case of town registers, by the town council. Some parallels of such usage are cited from later sources: from Stockholm city records, from 16th-century Bergen and from the silver mine in Sala, Sweden, in the 16th century, where there are lists of women under the heading *löskekonor* 'loose women' or 'prostitutes'.

The paper concludes with some notes on the editing of *SMP* as a social practice, proposing that such a perspective could help to explain

how preconceived notions of expected naming practices could in some cases offer false guidance on the interpretation of names.

Referenser

- ATb = *Arboga stads tänkebok* 1–3. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 4. Utg. av Erik Noreen med register av Sven Ljung. 1935–1950. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:53) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Brylla, Eva. 1999. *Anna Mædh inga hænder, Karl Dængenæf och Ingridh Thiuvafinger*: Några exempel på medeltida binamn. I Elmevik, Lennart, Strandberg, Svante, Brylla, Eva, Wahlberg, Mats & Williams, Henrik (ed.), *Runor och namn: Hyllningskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999*. (Namn och samhälle 10), 11–19. Uppsala: Uppsala universitet.
- Dahlbäck, Göran. 1987. *I medeltidens Stockholm*. (Monografier utg. av Stockholms stad 81) Stockholm: Stockholms medeltidsmuseum.
- DS = *Diplomatarium Suecanum/Svenskt diplomatium*. Numera: utg. av Riksarkivet. 1–. 1829 ff. Stockholm.
- Geremek, Bronislaw. 1987. *The margins of society in late medieval Paris*. Translated from the French by Jean Birell. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gothe, Richard. 1940. *Om namnskicket bland svenskt och finskt arbetsfolk vid Sala gruva under 1500-talet*. Sala.
- Granström, G. A. 1940. *Ur Sala gruvas historia intill 1600-talets mitt*. Västerås.
- Hökby, Nils Göran. 1995–97. Peterson, Axel Robert (Döderhultarn). I *Svenskt biografiskt lexikon* 29, 139–141. Stockholm: Riksarkivet.
- KTb = *Kalmar stads tänkebok*. Utg. av Ivar Modéer och Sten Engström. 1945–1949. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:57) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lamberg, Marko. 2001. *Dannemännen i stadens råd: Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. (Monografier utg. av Stockholms stad 155) Stockholm: Stockholmia.
- Leibring, Katharina. 2011 [tryckt 2012]. *Karin, Kirstin och Per Månssons svära – det tidiga 1600-talets kvinnonamn och namnfraser i Sverige*. *Studia anthroponymica Scandinavica: Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* 29. 37–62.

- Löfdahl, Maria. 2006. Serien Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län som organisation, forskarskola och modell. I *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 19: Ortnamnen i Tanums härad 2: Naturnamn*, 225–247. Göteborg: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.
- Moberg, Lena. 1989. *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 58) Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Otterbjörk, Roland. 1968. Personnavn. Sverige. I *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid* 13. 206–217. Malmö: Allhem.
- Postles, Dave. 2006. *Naming the people of England, c. 1100–1350*. Newcastle: Cambridge, Scholars Press.
- Ryman, Lennart. 2010a. *Brattingsborgh och Frøghdenborgh* – och några andra tillnamn i Stockholms medeltida stadsböcker. *Studia anthroponymica Scandinavica: Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* 28. 41–55.
- Ryman, Lennart. 2010b. *Maisa på samhällets botten. Ortnamnsällskapets i Uppsala årskrift*. 61–66.
- Ryman, Lennart. 2015a. Namnfrasvariation och sociala gränser i det senmedeltida Stockholm. I Eggert, Birgit, Olesen, Rikke S. & Jørgensen, Bent (ed.), *Navne og skel – Skellet mellem navne: Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012* 1. (NORNA-rapporter 91:1), 171–189. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Ryman, Lennart. 2015b [tryckt 2016]. Nya attribut – nya namn: Namnfraser ca 1500 och ca 1700 – en jämförelse. *Studia anthroponymica Scandinavica: Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* 33. 29–50.
- Ryman, Lennart. 2016. Att kallas och att heta. Om *dictus*-formler med utgångspunkt i senmedeltidens Stockholm. I Sejer Danielsen, Martin, Eggert, Birgit & Jakobsen, Johnny G.G., *Navn og navnebærer: Rapport fra NORNAs 45. symposium i Skagen 1.–4 oktober 2014*. (NORNA-rapporter 94), 225–248. Uppsala: NORNA-förlaget.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien* 1–1898 ff. Lund.
- Schön, Ebbe. 2000. *De döda återvänder: Folketro om tillvarons gränsland*. Stockholm: Prisma.
- Sdw = Söderwall, K. F. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket* 1–2. 1884–1918. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:27) Lund: Berlingska boktryckeriet.

- Sdw suppl. = Söderwall, K. F., *Ordbok över svenska medeltids-språket: Supplement* av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–1973. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:54) Lund: Berlingska boktryckeriet.
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. [Numera:] utgivna av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.
- SMPs = Samlingarna till Sveriges medeltida personnamn. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.
- SSA 91 = Borgmästare och råd före 1636. Arkiv i Stockholms stadsarkiv.
- SSb 1 = *Stockholms stads skottebok 1460–1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460–1473*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Joh. Ax. Almquist. 1926. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 3. Räkenskaper 1.) Stockholm.
- SSb 2 = *Stockholms stads skottebok 1501–1510*. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Hans Hildebrand. 1915. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 3. Räkenskaper 2.) Stockholm.
- SSb 3 = *Stockholms stads skottebok 1516–1525 samt strödda räkenskaper*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Joh. Ax. Almquist. 1935. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 3. Räkenskaper 3) Stockholm.
- STb 1 = *Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Emil Hildebrand. 1917. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 2. Tänkeböcker 1) Stockholm.
- STb 2 = *Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Gottfrid Carlsson. 1944. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 2. Tänkeböcker 2) Stockholm.
- STb 3 = *Stockholms stads tänkeböcker 1492–1500*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Joh. Ax. Almquist. 1930. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 2. Tänkeböcker 3) Stockholm.
- STb 4 = *Stockholms stads tänkeböcker 1504–1514*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Joh. Ax. Almquist. 1931. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 2. Tänkeböcker 4) Stockholm.

- STb 5 = *Stockholms stads tänkeböcker 1514–1520 jämte utdrag ur de förlorade årgångarne 1520–1524 samt stadens kopiebok 1520–1522*. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia... genom Joh. Ax. Almquist. 1933. (Stockholms stadsböcker från äldre tid 2. Tänkeböcker 5) Stockholm.
- Sundström, Agneta. 2004. *Mæster Sigga hustrv, hustrv Birgitta Midakers och hustrv Elin i Sæby: Olika sätt att benämna kvinnor i Arboga stads tänkebok*. I Strandberg, Svante, Wahlberg, Mats & Heinrich, Björn (ed.), *Namn: Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004*. (Namn och samhälle 15), 127–132. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sundström, Agneta. 2015. *Binamn i Arboga stads tänkebok*. (Namn och samhälle 25) Uppsala: Uppsala universitet.
- Tarkiainen, Kari. 1990. *Finnarnas historia i Sverige 1: Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Stockholm: Nordiska museet.
- Westlund, Lars Erik. 2018. *Brott och straff i Värmland under 1500-talet*. Stockholm: Books on Demand.
- Wiktorsson, Per-Axel. 1982. *Två förbönslängder från det medeltida Strängnäs*. (Filologiskt arkiv 26) Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Williams, Henrik. 2008. *Rune-stone inscriptions and queer theory*. (E. C. Quiggin memorial lectures) Cambridge: Department of Anglo-Saxon, Norse and Celtic, University of Cambridge.
- Wilson, Stephen. 1998. *The means of naming: A social and cultural history of personal naming in western Europe*. London: UCL Press.